

Ο ΠΟΛΥΒΙΟΣ ΚΑΙ Η ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ ΤΟΥ ΚΛΕΟΜΕΝΗ Γ' *

Ἡ μορφή τοῦ βασιλιᾶ τῆς Σπάρτης Κλεομένη Γ' (235-222 π.Χ.)¹ κυριαρχεῖ στήν ἱστορία τῆς Σπάρτης, τῆς Πελοποννήσου καί τῆς Ἑλλάδας τοῦ 3ου αἰ. τόσο ἐξ αἰτίας τῆς προσπάθειάς του νά ἀποκαταστήσει τή θέση τῆς Σπάρτης, ὅσο καί ἐξ αἰτίας τῶν κοινωνικῶν καί πολιτειακῶν μεταρρυθμίσεών του², πού ἀποτελοῦσαν προϋπόθεση γιά τήν ἐπιτυχία τοῦ πρώτου του στόχου.

Οἱ πηγές μας γιά τὸ μεταρρυθμιστικό του ἔργο εἶναι: ὁ Πλούταρχος³, ὁ Πολύβιος⁴ καί ὁ Πausanias⁵. Ἀπό αὐτοὺς τοὺς τρεῖς ὁ πιὸ δια-

* Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν καθηγητὴ μου, κ. Χ. Πελεκίδη, γιά τίς πολύτιμες ὑποδείξεις του.

1. Στὴ χρονολόγηση τοῦ Κλεομένη εἶναι φανερό ὅτι δὲν ὑπολογίζονται τὰ τρία χρόνια τῆς ἐξορίας του στήν Ἀλεξάνδρεια (222-219). Γιά τὸν Κλεομένη Γ' βλ. Th. Lenschau, Kleomenes 6. RE. XI 1 (1921), στ. 702-710· G. Dobesch, Kleomenes 6. KP. 3 (1969), στ. 242-243· A.S. Bradford, *A Prosopography of Lacedaemonians from the Death of Alexander the Great. 323 B.C., to the Sack of Sparta by Aragic. A.D. 396*, Μόναχο 1977, σ. 240.

2. Βλ. π.χ. Πλουτ. Ἄγ. Κλ. καί Γράκ. σύγκρ. 2· U. Wilcken, *Griechische Geschichte*, 9η ἐκδ., Μόναχο 1962, σσ. 282, 298· H. Bengtson, *Griechische Geschichte*, 5η ἐκδ., Μόναχο 1977, σ. 419.

3. Πλουτ. Κλεομ. 8.10-11· πρβλ. καί 16.6· 18, 2-4· Ἄγ. Κλ. καί Γράκ. σύγκρ. 4 καί 5· Ἄρατος, 38. 4.

4. Πολύβ. 4, 81, 2· 2, 47, 3· 4, 81, 14.

5. Ὁ Pausanias (2. 9, 1) μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Κλεομένης κατέλυσε τὴν γερουσία καί τὴν ἀντικατέστησε μὲ τοὺς «πατρονόμους» (τοὺς ὁποίους δὲν ἀναφέρουν ὁ Πλούταρχος καί ὁ Πολύβιος): «Κλεομένης ὁ Λεωνίδου τοῦ Κλεωνύμου παραλαβὼν τὴν βασιλείαν ἐν Σπάρτῃ Pausanián ἐμμεῖτο τυραννίδος τε ἐπιθυμῶν καί νόμοις τοῖς καθεστηκόσιν οὐκ ἀρεσκόμενος. Ἄτε δὲ ὄντι αὐτῷ Pausaniou θερμότερω καί οὐ φιλοψύχω ταχύ τὰ πάντα ὑπὸ φρονήματος καί τόλμης κατείργαστο, καί βασιλέα τε οἰκίας τῆς ἐτέρας Εὐρυδαμίδαν παῖδα ἐτι ἀνελὼν φαρμάκῳ διὰ τῶν ἐφορευόντων ἐς Εὐκλείδαν τὸν ἀδελφὸν μετέστησε τὴν ἀρχὴν καί τὸ κράτος τῆς γερουσίας καταλύσας πατρονόμους τῷ λόγῳ κατέστησεν ἀντ' αὐτῶν». Βλ. ἐπίσης 4. 29, 7-10· 7, 7, 3-4· 8, 27, 15-17 (ὅπου γενικά μνημονεύεται ὁ Κλεομένης).

φωτιστικός είναι ο Πλούταρχος, που έχει ως κύρια πηγή τον Φύλαρχο, που είναι θαυμαστής της Σπάρτης και υπερασπιστής του Κλεομένη¹.

Ο Πολύβιος, που κατέχεται από θαυμασμό για την Ἀχαιϊκή Συμπολιτεία και τον Ἄρατο², αναφέρει μόνο ἕμμεσα, υπαινικτικά και πολύ σύντομα τις μεταρρυθμίσεις του Κλεομένη τρεις φορές: μιὰ πρώτη, με τὴν εὐκαιρία τῆς ἐπανάστασης τοῦ Χίλωνα, τὸ 219, ἐπειδὴ οἱ ἔφοροι ὄρισαν ὡς βασιλέα τὸν Λυκούργο ἀντὶ γιὰ ἐκεῖνον³ και δύο ἄλλες με ἀπλή μνεία τῆς κατάλυσης τοῦ πατρῖου πολιτεύματος ἀπὸ τὸν Κλεομένη⁴, ἐνῶ ἀναφέρεται διεξοδικὰ στὸν Κλεομενικὸ πόλεμο και τὴ δράση τοῦ Κλεομένη⁵.

Γιὰ τοὺς πατρονόμους βλ., Πλουτ. *Ἡθικά* 2, 795 f· Φιλοστρ. *Βίος Ἀπολλ.* 4,32· *IG*, VI, 32· 48· 311. Πρβλ. H. Schaefer, Πατρονόμος, *RE*, XVIII, 4 (1949), στ. 2302 κέ· R. Andreotti, Sull' origine della patronomia Spartana, *Athenaeum* 13, 1935, σσ. 187-194· B. Shimron, The Original Task of the Spartan Patronomoi, A Suggestion, *Eranos*, 63, 1965, σσ. 155-158· J. et L. Robert, *Bull. Épigr.* 1951, 55 (σσ. 140-141).

1. Πλουτ. Ἄρατος 38, 12: «Ὁμοίως δὲ και Φύλαρχος ἰστόρηκε περὶ τούτων, ᾧ μὴ τοῦ Πολυβίου μαρτυροῦντος οὐ πάνυ τι πιστεύειν ἄξιον ἦν· ἐνθουσιᾷ γάρ, δταν ἄφηται τοῦ Κλεομένου, ὑπ' εὐνοίας, και καθάπερ ἐν δίκῃ τῇ ἰστορίᾳ τῇ μὲν ἀντιδικῶν διατελεῖ, τῇ δὲ συναγορεύων». Βλ. E. Will, *Histoire politique du monde hellénistique*, II, Nancy 1967, σ. 480: «Phylarque était admirateur de Sparte et apologiste de Cléomène III, alors que l' Achaien Polybe était apologiste d' Aratos, des «Memoires» duquel il s' inspirait». F.W. Walbank, *A Historical Commentary of Polybius*, I, Ὁξφόρδη 1957, σ. 245. Ὁ Πλούταρχος χρησιμοποιεῖ ἐπίσης, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Φύλαρχο (5,3· 28,2· 30,3), στὸν βίο τοῦ Κλεομένη τὸν Ἄρατο (16,4· 17,4· 19, 4-5) και τὸν Πολύβιο (25, 4· 27,11). (Ὁ Ἀριστοτέλης μπορεῖ νὰ εἶναι πηγή τοῦ Πλουτάρχου (*Κλεομ.* 9, 3 βλ. G. Marasco, Aristotele come fonte di Plutarco nelle biografie di Agide e Cleomene, *Athenaeum* 56, 1978, σσ. 170-181), ἀλλὰ σὲ καμιά περίπτωση δὲν μπορεῖ νὰ δίνει πληροφορίες γιὰ τὸν Κλεομένη).

2. E. Will, *ὄπ. παραπ.*, σ. 480.

3. Πολύβ. 4, 81, 2: «**Νομίσας δὲ, εἰ τὴν ὁδὸν τὴν αὐτὴν ἔλθοι Κλεομένει και τοῖς πολλοῖς ὑποδείξει τὴν ἐλπίδα τῆς κληρουχίας και τῶν ἀναδασμῶν, ταχέως ἐπακολουθήσει αὐτῷ τὸ πλῆθος, ὥρμησε πρὸς τὴν πρᾶξιν**». Ὁ F.W. Walbank, *ὄπ. παραπ.*, σ. 534 σημειώνει: «Polybius makes no reference in book II to this fundamental aspect of Cleomenes' programme (cf. II, 47, 3 n.)».

4. Πολύβ. 2, 47, 3: «**Ἦδη δ' ἐπὶ ποσὸν τοῦ πολέμου προβαίνοντος, και τοῦ Κλεομένου τὸ τε πατρῖον πολίτευμα καταλύσαντος και τὴν ἐννομον βασιλείαν εἰς τυραννίδα μεταστήσαντος**» (πρβλ. Παισ. 2, 9, 1· 8, 27, 16) και 4, 81, 14: «**ἀφ' οὗ Κλεομένης ὀλοσχερῶς κατέλυσε τὸ πατρῖον πολίτευμα**». Μετὰ τὴ μάχη τῆς Σελλασίας (222 π.Χ.) ὁ Ἀντίγονος Δύσιων ἀποκατέστησε τὸ «πατρῖον πολίτευμα», που εἶχε καταργήσει ὁ Κλεομένης (βλ. G. Busolt, *Griechische Staatskunde*, II, Μόναχο 1926, σ. 730, σημ. 4, ὅπου οἱ παραπομπές στὸν Πολύβιο).

5. Πολύβ. 2, 45-70. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ὁ Πλούταρχος (*Κλεομ.* 11, 4· 16,6· 18,2· Ἄγις 2,10· Ἄγ. Κλ. και Γράκ. σύγκρ. 2) παρουσιάζει τὸν Κλεομένη ὡς υπερασπιστὴ και ἐπανορθωτὴ τῶν θεσμῶν τοῦ Λυκούργου, ἐνῶ ὁ Πολύβιος (2, 47, 3· 4, 81, 14) ὡς καταλυτὴ τοῦ «πατρῖου πολιτεύματος».

Τò πρόβλημα, πού θά προσπαθήσω νά διαφωτίσω σ’ αυτό τò σύντομο άρθρο, είναι γιατί ό Πολύβιος μάς δίνει τόσο λίγες πληροφορίες για τή μεταρρύθμιση του Κλεομένη - μιá μεταρρύθμιση πού έχει βασική σημασία για τήν σπαρτιατική και τήν έλληνική ιστορία του 3ου αι. π.Χ.

Οί νεώτεροι ιστορικοί προσπάθησαν νά δώσουν μιá εξήγηση για τή σιωπή ή τήν παράλειψη αυτή του Πολυβίου.

Έτσι ό F.W. Walbank δέχεται ότι ό Πολύβιος στην πραγματικότητα ποτέ δέν αναφέρει τήν έσωτερική πολιτική και τις κοινωνικές μεταρρυθμίσεις¹ έπειδή πίστευε ότι δέν ήταν υποχρεωμένος νά τò κάνει, έπειδή δέν υπήρχε θέση στην ιστορία του πού άρχιζε τò 221/0. ‘Η μεταρρύθμιση του Κλεομένη θά είχε τή θέση της στην εισαγωγή, στα δύο πρώτα βιβλία² αλλά ό Πολύβιος ανέφερε άκριβώς στην εισαγωγή ότι θά πραγματοποιόταν μόνο τά διεθνή, όχι και τά έσωτερικά γεγονότα, πού επέτρεψαν τήν επάνοδο των Μακεδόνων στην Πελοπόννησο. Έπίσης, κατά τόν Walbank, είναι δυνατόν ό Πολύβιος νά αντιπαθούσε όλόκληρο τò κοινωνικό πρόγραμμα του Κλεομένη.

‘Αλλά, όπως πιστεύει ό D. Mendels³, ό Πολύβιος πραγματεύεται διεξοδικά στο 2ο βιβλίο τά σχετικά με τήν ‘Αχαϊκή συμπολιτεία⁴. Φαίνεται βέβαια ότι πραγματεύεται διεξοδικά τά ‘Αχαϊκά γιατί θεωρεί τήν πατρίδα του ‘Αχαΐα ως τήν πιό μεγάλη έλληνική δύναμη αυτή τήν έποχή. ‘Η ιστορία του είναι παγκόσμια, αλλά γράφεται κυρίως από άχαϊκή σκοπιά⁵. Είναι πιθανό ότι ό Πολύβιος δέν αναφέρει τή μεταρρύθμιση του Κλεομένη, όπως και πολλά άλλα γεγονότα παλαιότερα από τήν άρχή τής ιστορίας του (221/0), γιατί δέν τή θεώρησε σημαντικό γεγονός.

‘Ο E. Lévy⁶ πιστεύει ότι ή συντομία με τήν όποία δίνει τις μεταρρυθμίσεις μπορεί νά εξηγηθεί από τò γεγονός ότι ή ιστορία του Κλεομένη τοποθετείται στον πρόλογο, στον όποιο ό Πολύβιος είναι λιγότερο διεξοδικός από ότι στο κύριο μέρος του έργου του. Σ’ αυτό τò σημείο ό Lévy συμφω-

1. F.W. Walbank. The Spartan Ancestral Constitution in Polybius, στο *Ancient Society and Institutions. Studies presented to V. Ehrenberg*. ‘Οξφόρδη 1966, σσ. 303-305. Στη παραπ. σ. 303 σημειώνει: «In fact, Polybius never mentions Cleomenes' internal policies or the social reforms».

2. D. Mendels. Polybius and the Socio-economic Reforms of Cleomenes III. reexamined. *Grazer Beiträge*, 10. 1981, σ. 97.

3. Στο 2ο βιβλίο επίσης κάνει κριτική του ιστορικού Φυλάρχου.

4. ‘Ας μη ξεχνούμε αυτό πού αναφέρει ό M. Daubies (Un chassé-croisé diplomatique dans le Péloponnèse au IIIe siècle avant J.C., *AC*, 42. 1973, σ. 144) ότι ό Πολύβιος «il est né Achéen, vecut en Achéen et pensa en Achéen».

5. E. Lévy, La Sparte de Polybe. *Ktéma*, 12. 1987, σ. 72 κέ.

νεῖ μέ τόν Walbank. Ὅμως ὁ ἴδιος ὁ Λένυ διερωτᾶται, γιατί ὁ Πολύβιος εἶναι διεξοδικός γιά τίς πολεμικές δραστηριότητες τοῦ Κλεομένη καί ἀπαντᾶ στό ἐρώτημά του μέ τήν ὑπόθεση ὅτι ὁ Πολύβιος δέν ἀναφέρει ἐκτενῶς τὸ μεταρρυθμιστικό ἔργο τοῦ Κλεομένη γιά νά ἀποφύγει νά κάνει κριτική. ὑπόθεση πού ἐνισχύεται ἀπό κάποια χωρία. Πράγματι, ὅπως παρατηρεῖ, ὁ Πολύβιος, μολονότι ἀποδίδει στόν Κλεομένη τή δολοφονία τοῦ Ἀρχιδάμου, τοῦ ἄλλου βασιλιᾶ, δέν τὸν καταδικάζει μέ βίαιο τρόπο, ὅπως καταδικάζει τὸν Νάβη γιά παρόμοια πράξη («ἀνόσια προδοσία»), ἀλλά ἀναφέρει τὸ γεγονός μέ πολὺ οὐδέτερο τρόπο (ἀπλὰ καί μόνο μέ τὸ ρῆμα «ἐπανείλετο» 5. 37) καί ἀποδίδει τὴν κύρια εὐθύνη στό θύμα, τὸν Ἀρχίδαμο, πού εἶχε τὴν ἀπερισκεψία νά παραδοθεῖ στόν ἀντίπαλό του, ἐνῶ γνώριζε τὴν φιλαρχία του, μέ ἀποτέλεσμα νά χάσει συγχρόνως τὴν ἀρχή καί τὴ ζωὴ του (8. 1. 3-5).

Ἡ τάση τοῦ Πολυβίου νά δικαιώσει τὸν Κλεομένη, μολονότι κατηγορηματικά τὸν καταδικάζει χωρὶς νά ἐπιμένει στό μεταρρυθμιστικό του ἔργο ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸν διπλὸ χαρακτήρα πού ὁ Πολύβιος ἀναγνωρίζει στόν Κλεομένη, ὅπως καί σὲ ἄλλους μεγάλους ἄνδρες, ὅπως στόν Ἀννίβα ἢ τὸν Ἀγαθοκλῆ, τὸν βασιλιά τῶν Συρακουσῶν: «ἔτι δὲ Κλεομένης ὁ Σπαρτιάτης οὐ χρηστότατος μὲν βασιλεὺς, πικρότατος δὲ τύραννος, εὐτραπελώτατος δὲ πάλιν ἰδιώτης καί φιλανθρωπότατος:» (9. 23. 3). Καί ὁ Πολύβιος προσθέτει ὅτι μόνες οἱ ἰδιότητες πού ἀναφέρονται, ἀνήκουν στήν πραγματική φύση τῶν μεγάλων ἀνδρῶν, ἐνῶ τὰ φανερὰ σφάλματά τους προέρχονται μόνο ἀπὸ τὴν πίεση πού ἀσκοῦν ἐπάνω τους οἱ περιστάσεις: «καίτοι γ' οὐκ εἰκὸς ἦν περὶ τὰς αὐτὰς φύσεις τὰς ἐναντιωτάτας διαθέσεις ὑπάρχειν· ἀλλ' ἀναγκαζόμενοι ταῖς τῶν πραγμάτων μεταβολαῖς συμμετατίθεσθαι τὴν ἐναντίαν τῇ φύσει πολλάκις ἐμφαίνουσι διάθεσιν ἔνιοι τῶν δυνατῶν πρὸς τοὺς ἐκτός, ὥστε μὴ οἶον ἐλέγχεσθαι τὰς φύσεις διὰ τούτων, τὸ δ' ἐναντίον ἐπισκοτεῖσθαι μᾶλλον» (9. 23. 4· πρβλ. Πλουτ. Κλεομ. 16. 8).

Ἀλλὰ ἡ γνώμη αὐτὴ τοῦ Λένυ ὅτι ὁ Πολύβιος δέν ἐπιμένει στὴ μεταρρύθμιση τοῦ Κλεομένη γιά νά μὴν ἀναγκαστεῖ νά κάνει κριτική, δέν φαίνεται ἱκανοποιητική, ἀφοῦ ἀναφέρει ἄλλες μεταρρυθμίσεις ὅπως τοῦ Μολπαγόρα (15. 21. 1 κέ.), τοῦ Χίλωνα (4. 81. 1 κέ.) καί τοῦ Χαίρωνα (24. 7. 1 κέ.), πού εἶναι πολὺ λιγότερο σημαντικές ἀπὸ τίς μεταρρυθμίσεις τοῦ Κλεομένη.

Ὁ F. Pozzi¹ ἀναφέρει ὅτι ὁ Πολύβιος ἐνῶ σιωπᾶ γιά τὸν Ἄγη, στόν

1. F. Pozzi, *Le riforme economico-sociali e le mire tiranniche di Agide IV e Cleomene III. re di Sparta*, *Aevum*, 42, 1968, σ. 386.

Κλεομένη αναφέρεται μόνο περιορισμένα όσον αφορά στην πολιτική της Σπάρτης στην Πελοπόννησο και στα στρατιωτικά γεγονότα. Σε αυτό τον όδηγεί είτε ή ιδιαίτερη αντίληψή του για την ιστορία - αντίληψη καθαρά πολιτικοστρατιωτική (*histoire pragmatique*)¹ - και για αυτό δέν περιέλαβε τή μεταρρύθμιση του Κλεομένη, μεταρρύθμιση οικονομική, κοινωνική και θεσμική. είτε, στη συγκεκριμένη περίπτωση, ή λίγη σημασία που δίνει στις κοινωνικές μεταρρυθμίσεις.

Στην τελευταία παρατήρησή του θα αντιτάξω ως έπιχείρημα ότι ό Πολύβιος αναφέρει, όπως παρατηρήσαμε παραπάνω, άλλες μεταρρυθμίσεις. Είναι δυνατό να υποθέσουμε ότι ό Πολύβιος τις αναφέρει γιατί τις θεωρεί σημαντικότερες από τις μεταρρυθμίσεις του Κλεομένη; και στην περίπτωση αυτή αποκλείεται να έχει δίκιο ό Πολύβιος ή έχουμε πέσει θύματα μιās αρχαίας φιλοκλεομενικής παράδοσης που αντιπροσωπεύεται από τον Πλούταρχο; αλλά είναι αδύνατο να δοθούν ασφαλείς απαντήσεις σε αυτά τά έρωτήματα.

‘Ο D. Mendels² πιστεύει ότι ή σιωπή του Πολυβίου όσον αφορά τις κοινωνικοοικονομικές μεταρρυθμίσεις του Κλεομένη είναι έσκεμμένη διότι οί μεταρρυθμίσεις του Κλεομένη και ή επίδρασή τους στην Πελοπόννησο αποκάλυψαν τήν αδυναμία της αχαϊκής κοινωνικής και πολιτικής δομής. Έτσι ή περιγραφή της κοινωνικοοικονομικής όψης της έπανάστασης του Κλεομένη θα μπορούσε φανερά να μην έμφανισθει μαζί με τον έπαινο του Πολυβίου για τήν ‘Αχαϊκή συμπολιτεία και τον αρχηγό της ‘Αρατο στο 2ο βιβλίο της ιστορίας του. ‘Ενας άλλος λόγος που όδήγησε τον Πολύβιο να άγνοήσει τήν έπανάσταση του Κλεομένη είναι τó έπεκτατικό στοιχείο στο πολίτευμα του Κλεομένη που άπουσίαζε από τó πολίτευμα του Λυκούργου³.

1. ‘Ο Πολύβιος συγγράφει μιá ιστορία γεγονότων, μιá «πραγματική ιστορία», όπως ό ίδιος τήν όνομάζει (τó πρᾶγμα = τó γεγονός), ή *histoire événementielle*, όπως τήν όνομάζουν σήμερα. Για τόν όρο «*histoire pragmatique*», βλ. E. Will, *οπ. παραπ.* σ. 484· P. Pédech, *La méthode historique de Polybe*, Παρίσι 1964, σσ. 21-32· Karl-Ernst Petzold, *Studien zur Methode des Polybios und zu Ihrer historischen Auswertung*, Μόναχο 1969, σσ. 3-20.

2. D. Mendels, *οπ. παραπ.*, σσ. 95-104, Πρβλ. και D. Mendels, *Polybius and the Socio-economic revolution in Greece (227-146 B.C.)*, *AC* 51, 1982, σ. 104.

3. Σε άλλο σημείο ό Mendels (*AC* 51, 1982, σ. 88) αναφέρει τά έξής: ό Πολύβιος ισχυρίζεται ότι ό Κλεομένης κατέλυσε τήν πάτριον πολιτεία δηλ. τó πολίτευμα του Λυκούργου που στο παρελθόν είχε προκαλέσει τή «δύναμη» (βλ. Πολυβ. 4, 81, 12) της Σπάρτης. ‘Ο Πολύβιος ήταν ένημερος, όπως δείχνει τó 2ο βιβλίο, ότι ή «δύναμη» της Σπάρτης άποκαταστάθηκε από τόν Κλεομένη. Για να άποφύγει αυτή τήν αντίφαση, προτίμησε να άγνοήσει τις μεταρρυθμίσεις του Κλεομένη όλες μαζί. Και αυτή ή έξήγηση δέν είναι ικανοποιητική.

Ίσως ό D. Mendels έχει δίκιο ότι ό Πολύβιος δέν θά μπορούσε νά παρουσιάσει στό 2ο βιβλίό τόν Κλεομένη και τίς μεταρρυθμίσεις του μαζί μέ τόν έπαινο του Άράτου, θά μπορούσε όμως, άν ήθελε, νά αναφέρει διεξοδικά τίς μεταρρυθμίσεις του Κλεομένη στό 6ο βιβλίό, όπου πραγματεύεται τό πολίτευμα τής Σπάρτης σέ σύγκριση μέ τό κρητικό, τό καρχηδονιακό και τό ρωμαϊκό, ή ακόμη και σέ άλλα βιβλία, όπως στό 4ο (όπου πραγματεύεται τή μεταρρύθμιση του Χίλωνα) ή στό 5ο (όπου αναφέρει τή διαμονή του Κλεομένη στην Αίγυπτο).

Ό B. Shimron¹ πιστεύει ότι, αφού ό Πολύβιος αποκαλεί τόν Κλεομένη «τύραννο»², δέν θά μπορούσε νά μνημονεύει τίς έπιτυχείς μεταρρυθμίσεις του, πού έρχονται σέ αντίθεση μέ τήν έννοια του τυραννικού καθεστώτος. Βέβαια τίθεται τό έρώτημα: ήταν οί μεταρρυθμίσεις πράγματι έπιτυχείς, γιατί στην ιστορία αυτό πού έχει μεγαλύτερη σημασία είναι τά αποτελέσματα και όχι οί προθέσεις ή τά σχέδια πού δέν πραγματοποιούνται. Ό Shimron σέ άλλο άρθρο του³ δέχεται ότι ό Πολύβιος σκόπιμα άγνοεί τίς κοινωνικές μεταρρυθμίσεις του Κλεομένη, επειδή αυτές ήταν αντίθετες μέ μερικές από τίς θεωρίες του. Άλλά τό έπιχείρημα αυτό δέν μου φαίνεται αποφασιστικό, γιατί ό Πολύβιος⁴ αποκαλεί τόν Νάβη «τύραννο»⁵, αλλά αναφέρει τίς μεταρρυθμίσεις του⁶. Μόνο πού οί μεταρρυθμίσεις του Νάβη δέν μπορούν νά θεωρηθούν τόσο σημαντικές και έπιτυχημένες, όσο οί μεταρρυθμίσεις του Κλεομένη.

Τέλος μιá άλλη δυνατή έξήγηση τής σιωπής του Πολυβίου είναι ότι ό Πολύβιος ανέφερε τίς μεταρρυθμίσεις του Κλεομένη σέ ένα από τά βιβλία τής ιστορίας του, πού δέν έχουν σωθει άυτόσια, αλλά σέ αποσπάσματα (έτσι γνωρίζουμε τή μεταρρύθμιση του Χαίρωνα 24. 7. 1 κέ.). Η πιθανότερη λοιπόν και άπλούστερη έξήγηση τής σιωπής του Πολυβίου για τίς μεταρρυθμίσεις του Κλεομένη είναι είτε ότι ό Πολύβιος θεωρεί ότι οί άνα-

1. B. Shimron, Polybius and the reforms of Cleomenes III, *Historia* 13, 1964, σ. 154.

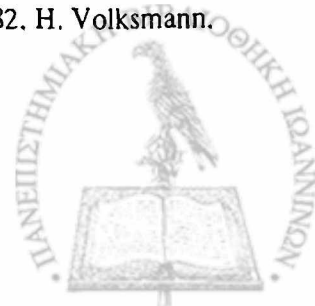
2. Ένώ ό Πολύβιος αποκαλεί τό πολίτευμα του Κλεομένη «τυραννία», δέν ονομάζει τόν Κλεομένη «τύραννο», αλλά μόνο «Κλεομένη», ή «Κλεομένη, βασιλέα των Λακεδαιμονίων» (ή «των Σπαρτιατών») ή «Κλεομένη τόν Σπαρτιάτην». Μόνο μιá φορά τόν χαρακτηρίζει ταυτόχρονα «τύραννο και βασιλέα» (9. 23. 3). Ό Τίτος Λίβιος επίσης δύο φορές (34. 26. 14· 34. 28. 1) τόν αποκαλεί «τύραννο» (βλ. E. Lévy, *όπ. παραπ.*, σ. 72).

3. B. Shimron, The Spartan Polity after the Defeat of Cleomenes III, *Classical Quarterly*, 14, 1964, σ. 234, σημ. 1.

4. Πολύβ. 4. 81. 13· 13. 6. 1· 16. 13. 1· 18. 17. 1.

5. Για τόν Νάβη, βλ. V. Ehrenberg, Nabis 1, *RE*, XVI 2 (1935), στ. 1471-82, H. Volksmann, Nabis, *KP* 3 (1969), στ. 1550-1551· A.S. Bradford, *όπ. παραπ.*, σ. 286.

6. Πολύβ. 13. 6.

γνώστες τῆς ἱστορίας του γνώριζαν τὸ μεταρρυθμιστικὸ ἔργο τοῦ Κλεομένη ἀπὸ ἄλλο ἱστορικὸ (ἴσως τὸν Ἄρατο καὶ λιγότερο τὸν Τίμαιο ἢ τὸν Φύλαρχο). εἴτε ἀπὸ τὸν ἴδιο. σὲ τμῆμα τῆς ἱστορίας του, ποῦ ἔχει χαθεῖ. Ὅτι ὁ Πολύβιος θεωρεῖ ὡς δεδομένο ὅτι ὁ ἀναγνώστης γνωρίζει τὴν κλεομενική μεταρρύθμιση φαίνεται νὰ ἐξάγεται ἀπὸ τὸ χωρίο τὸ σχετικὸ μὲ τὴ μεταρρύθμιση τοῦ Χίλωνα: «νομίσας δέ (δηλ. ὁ Χίλων), εἰ τὴν ὁδὸν τὴν αὐτὴν ἔλθοι Κλεομένει καὶ τοῖς πολλοῖς ὑποδείξει τὴν ἐλπίδα τῆς κληρουχίας καὶ τῶν ἀναδασμῶν. ταχέως ἐπακολουθήσειν αὐτῷ τὸ πλῆθος, ὥρμησε πρὸς τὴν πράξιν»² (Πολύβ. 4, 81, 2).

Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν τελευταία ἐξήγηση πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὁ Πολύβιος δὲν εἶναι ἀπόλυτα ἀμερόληπτος ἀπέναντι στὸν Κλεομένη. Θὰ μπορούσε ἐπομένως ἡ σιωπὴ ἢ ἡ παρασιώπηση τοῦ Πολυβίου τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ ἔργου τοῦ Κλεομένη νὰ ὀφείλεται σ' αὐτὴ τὴν ἀντιπάθεια πρὸς τὸ πρόσωπο τοῦ μεταρρυθμιστῆ βασιλιᾶ³· εἴτε, ἐνῶ ἀναγνωρίζει τὸ ἔργο του, τὸ παρασιωπᾷ γιὰ νὰ μὴν τὸν ἐπαινεῖ, εἴτε ἀπὸ μίσος, ἀντιπάθεια καὶ μεροληψία τὸ παραγνωρίζει καὶ τὸ ἀγνοεῖ. Ὅμως καὶ στίς δύο αὐτὲς περιπτώσεις ἡ ἀξία τοῦ ἱστορικοῦ μειώνεται σοβαρὰ· ἀντίθετα ἂν ὁ Πολύβιος δὲν ἀναφέρει τὴ μεταρρύθμιση, γιὰτὶ βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ περίοδο ποῦ μελετᾷ ἢ μεροληψία ἢ ἡ ἀμεροληψία του δὲν μποροῦν νὰ ἐλεγχθοῦν.

1. Ὁ ἴδιος ὁ Πολύβιος ἀναφέρει στὴν ἀρχὴ τῆς ἱστορίας του ὅτι «ταῦτα (= τὰ γεγονότα) δ' ἐστὶ συνεχῆ τοῖς τελευταίοις τῆς Ἀράτου τοῦ Σικυωνίου συντάξεως» (1.3.3) καὶ γιὰ τὰ γεγονότα τῆς Δύσης δηλώνει ὅτι συνεχίζει τὴν ἱστορία τοῦ Τιμαίου: «Ὑποθησόμεθα δὲ ταύτης ἀρχὴν τῆς βίβλου τὴν πρώτην διάβασιν ἐξ Ἰταλίας Ρωμαίων. Αὕτη δ' ἐστὶ συνεχῆς μὲν τοῖς ἀφ' ὧν Τίμαιος ἀπέλιπε» (1, 5, 1) καὶ «ἐξεθέμεθα τοιγαροῦν ἐν ἀρχαῖς ὅτι τῆς μὲν προκατασκευῆς ποιησόμεθα τὴν ἀρχὴν ἀφ' ὧν Τίμαιος ἀπέλιπε» (39, 8, 5). Τέλος μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι, κατὰ κάποιον τρόπο, ὁ Πολύβιος συνεχίζει καὶ τὸν Φύλαρχο, ἀφοῦ ἡ ἱστορία τοῦ Φυλάρχου τελειώνει τὸ 219 (FGrHist 81 T I [= Σούδα λ. Φύλαρχος]) καὶ ἡ ἱστορία τοῦ Πολυβίου ἀρχίζει τὸ 221/0.

2. Καὶ στὴ σφαγὴ τῶν ἐφόρων (Πολύβ. 4, 81, 5) ὁ Χίλων ἀκολούθησε τὸ παράδειγμα τοῦ Κλεομένη (Πλουτ. Κλεομ. 8· Ἄγ. Κλ. καὶ Γράκ. σύγκρ. 4.5· Ἄρατος 38.4).

3. Πρβλ. C. Hicks, *Spartan Foreign Relations during the Hellenistic age*, Diss., Evanston, Illinois 1980, σ. 34.

RÉSUMÉ

POLYBE ET LA RÉFORME DE CLÉOMÈNE III

par

Zoé Papastylou-Philiou

Dans l'histoire de la Grèce du IIIe s. av. J.-C., la figure du roi de Sparte Cléomène III domine, tant pour son effort de restaurer la puissance spartiate que pour les réformes sociales et politiques qu'il entreprit à cette fin.

Nos sources principales en sont les oeuvres de Plutarque, de Polybe et de Pausanias. La tâche que je me suis posée dans ce bref article, c'est d'essayer d'expliquer pourquoi Polybe fournit si peu d'informations sur la réforme de Cléomène. Vu son importance pour l'histoire du IIIe s. av. J.C., ce silence apparaît étonnant, d'autant plus que Polybe rapporte *in extenso* toutes les autres activités de Cléomène, et notamment celles qui concernent les guerres et les opérations militaires.

Pour expliquer cette attitude de Polybe, les historiens modernes ont proposé une série d'interprétations plus ou moins vraisemblables et du moins partiellement valables, qui ne s'excluent pas forcément les unes les autres:

1. Polybe commence son histoire à 221/O av. J.C., date postérieure à la réforme de Cléomène; il n'aurait pas donc cru qu'il devait en parler plus longuement (F.W. Walbank)

2. Polybe lui-même prétend rédiger une "histoire des faits" - ce qu'on appellerait aujourd'hui une "histoire événementielle" - et ce genre justifierait le silence sur la réforme de Cléomène (P. Pozzi)

3. Polybe aurait évité d'évoquer la réforme afin de ne pas mettre en relief les points faibles des structures sociales et des institutions politiques de la confédération achaienne - structures et institutions qui nécessiteraient elles aussi une réforme (D. Mendels).

4. Tenant Cléomène pour tyran, Polybe ne put considérer le succès de sa réforme sans préjugé; c'est pourquoi il aurait préféré ne pas en parler (B. Shimron).

5. En évitant de se référer longuement sur la réforme de Cléomène, Polybe s'abstient de toute critique (E. Lévy).

Sans nier la validité de ces essais d'explication, je tiens pour très probable

que Polybe considère que ses lecteurs sont informés sur la réforme cléoménienne soit par lui-même dans un chapitre perdu de son Histoire, soit par un autre historien (éventuellement par Aratos; moins vraisemblablement par Timée ou Phylarque). C'est dans un passage relatif à la réforme de Chilon qu'il devient évident que Polybe considère que ses lecteurs connaissent la réforme de Cléomène: «(Chilon) νομίσας δὲ, *εἰ τὴν ὁδὸν τὴν αὐτὴν ἔλθοι Κλεομένει* καὶ τοῖς πολλοῖς ὑποδείξει τὴν ἐλπίδα τῆς κληρουχίας καὶ τῶν ἀναδασμῶν, ταχέως ἐπακολουθήσειν αὐτῷ τὸ πλῆθος, ὥρμησε πρὸς τὴν πρᾶξιν» (Polybe, 4, 81, 2). Mais, quoi qu'il en soit, la manière trop discrète dont Polybe traite la réforme de Cléomène laisse planer un doute sur son impartialité dans cette circonstance.

